

اعتدال و میانه وری (از دیدگاه آیات و روایات) - گروه رشد - استاد راهنما: سرکار خانم معصومه اسدی نیان

چکیده

در این مقاله اعتدال را به عنوان یک اصل قرآنی در همه شئون زندگی فردی، اجتماعی و تمامی فعالیتهای سیاسی، اقتصادی و عقیدتی مطرح کرده ایم و ضمن بررسی مفهومی اعتدال، اسراف، تبذیر و بخل، به جایگاه و ابعاد میانه روی در قرآن و روایات پرداخته ایم.

مصادیق اسراف و علل خروج از اعتدال را از منظر کتاب و سنت مورد بررسی قرار داده و ابعاد، آثار و فواید اعتدال را از دیدگاه اسلام نسبت به فرد و جامعه ارائه داده ایم.

اسراف، بخل و تبذیر را به عنوان آسیبهای خروج از اعتدال بررسی و با ذکر مصادیق آنها، اثبات نموده ایم که آنها اعمالی مذموم و ناپسند از منظر اسلام بوده و دارای آثار مخرب فراوانی می باشند.

و در انتها با توجه به چالشهای عدیده ای از جمله فرهنگی، اقتصادی و ... که در جامعه با آنها مواجه هستیم و مشکلاتی که از جانب آنها بر فرد و جامعه تحمیل می شود، بر آن شدیم تا مشکلات ناشی از خروج اعتدال را معرفی و ضمن آگاهی بخشی، راه مقابله با آن را بیان کنیم، و بدین ترتیب اثبات کردیم که امت اسلامی به واقع یک امت وسط است.

واژگان کلیدی: اعتدال، اسراف، تبذیر، بخل.

مقدمه

اعتدال و میانه روی به دلیل اهمیت بسیار آن در زندگی فردی و اجتماعی، به صورتهای مختلف و از ابعاد گوناگون در کتابها و مقالات و سایت های متعددی مورد بحث قرار گرفته است، ولی به این صورت که در آیات و روایات بررسی و سپس ابعاد، مصادیق و عوامل انحراف آن بررسی گردد، بدان پرداخته نشده است.

هدف از این تحقیق شناساندن اعتدال به جامعه کنونی که دستخوش انحرافات بسیاری ناشی از عدم اعتدال است می باشد. همچنین شناساندن مصادیق اعتدال و بررسی آن در آیات و روایات، معرفی مصادیق افراط و تفریط در آن و عوامل خروج از اعتدال می باشد در پی این شناخت است که اعتدال به عنوان یک فضیلت معرفی و در بین مردم به خصوص نسل جوان نهادینه می گردد.

با توجه به عطش انسانهای معاصر، نسبت به کسب این فضیلت آسیب شناسی آن و نیز ارائه راههای ایجاد اعتدال به خصوص در بحث اقتصادی، می توان جامعه را به سوی کمال رهنمون شد، تا بتوانند بر مشکلات ناشی از خروج اعتدال فائق آیند.

روش این تحقیق توصیفی تحلیلی و شیوه آن کتابخانه ای است.

اعتدال در لغت به معنای میانه روی و میانه است. (عمید، ص ۳۲۴) واژه اعتدال در قرآن کریم نیامده است (بیستونی، ۱۳۸۸، ص ۸۸۱) از جمله واژگانی است که کلمات دیگری در آیات و روایات مترادف آن یافت می شود. از جمله قوام، استقامت، قصد و ... (مرکز فرهنگ و معارف قرآن، ۱۳۸۲، ص ۳۱۰۷)

عدالت از نظر دانشمندان در اخلاق فردی، میانه روی و دوری از افراط و تفریط در هر خصلت روحی است که منشا آن فضائل چهارگانه عقل نظری، عقل عملی، غضب و شهوت است (مصباح یزدی)

آیاتی هم چون «فاستقم كما أمرت» (هود، ۱۲) و «اهدنا الصراط المستقیم» (حمد، ۴) اشاره به آن دارد که انسان بر اثر سیر و سلوک اخلاقی میتواند به اعتدال کامل نزدیک شود. گرچه کاملاً به آن دست نیاید. هم چنین در اخلاق اجتماعی مفهوم عدالت با پیش فرض عدل که به معنای استواری در راه حق و نلغزیدن به سمت باطل است، به اعتدال تفسیر شده است. (مرکز فرهنگ و معارف قرآن، ۱۳۸۲، ص ۳۱۰۷)

مفهوم اعتدال در اخلاق اسلامی، همان حالت ثبات و سلامت روح و روان آدمی است که هماهنگی میان خلیات و رفتار انسان و در نتیجه آرامش و اطمینان را در پی دارد.

واژه مترادف اعتدال، تعادل است که در حدیثی از علی (علیه السلام) به معنای این است که انسان از سویی به کارهای خیر اشتغال و اهتمام داشته باشد و از سوی دیگر از اموری که شر است اجتناب کند. حضرت امیر (علیه السلام) در نهج البلاغه خطبه ۱۶۷ می فرماید:

به درستی که خداوند کتابی را فرستاد که هدایت کننده و راهنماست که در آن نیکی و بدی را آشکار کرد بنابراین راه خیر را در پیش گیرید که هدایت می شوید و از شر و بدی دوری کنید تا اینکه میانه رو بوده باشید. (إن الله سبحانه انزل کتاباً هادياً بین فیهِ الخیر والشر فَخُذُواْ نَهِجَ الْخَیْرِ تَهْتَدُواْ وَاصْدِقُواْ عَنْ سَمْتِ الشَّرِّ تَفْصِدُواْ)

اسراف

انحراف از اعتدال اسراف یا افراط به معنای زیاده خواهی و تفریط به معنای کم خواهی است. اسراف در مفردات راغب از ریشه «سرف» به معنای تجاوز کردن از حد در هر کاری است که از انسان سر بزند و در معارف و معاریف به معنای گزاف کاری، از اندازه بگذشتن، حد و مرز را رعایت ننمودن و راه افراط پیمودن است. در جامع البیان، «اسراف» را در خصوص زیاده روی و «سرف» را تنها در مفهوم کوتاهی بکار برده اند. و صاحب تبیان آن را مترادف افراط و متضاد تقصیر و تقصیر به معنای تضییق و بخل دانسته است.

تبذیر

یکی دیگر از مفاهیمی که در حوزه اعتدال مطرح است، مفهوم تبذیر است. تبذیر در لغت به معنای پراکندن مال به اسراف، اسراف در خرج و بعضی گفته اند تبذیر، صرف مال است در آنچه نشاید و اسراف صرف مال است بیش از آنچه شاید. (طریحی، ص ۳۹۵)

بخل

در معارف و معاریف، بخل به معنای ضد سخاوت آمده و در مفردات راغب، بخل امساک موجودی است از محلی که نباید امساک شود. آیه ۳۸ سوره محمد (صلی الله علیه وآله) در مذمت بخل آورده است: «هر آن کس بخل ورزد در حقیقت در حق خود بخل نموده و تنها کسی که بی نیاز است خداست و شما همه نیازمندانید. با توجه به تعاریف لغوی و اصطلاحی مفاهیم فوق، اعتدال مترادف کلمه تعادل است که در آیات و روایات رعایت آن لازمه فطرت سلیم انسان است و اسراف، تبذیر، و بخل به گونه ای انحراف از مسیر تعادل اند که بدین سبب در تعالیم اسلامی مذموم واقع شده اند. اسراف و تبذیر از مصادیق افراط اند اما واژه اسراف عام تر از واژه تبذیر است یعنی هر تبذیری اسراف هست ولی هر اسرافی تبذیر نیست و بخل نیز از مصادیق تفریط می باشد.

۲. اعتدال از منظر آیات و روایات

اعتدال و میانه روی از محورهای اساسی مدیریتی در هدایت مجموعه های سازمان یافته است که بدون آن به هدف مطلوب نخواهد رسید. این مطلب را وجود سیره پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله) و ائمه معصومین (علیهم السلام) در مدیریت جامعه اسلامی اثبات میکند که مبنای آن آیات قرآن کریم است، آن هنگام که قرآن، دین اسلام را دین اعتدال و امتش را امت وسط معرفی می نماید (و کذلک جعلناکم امه وسطا سوره بقره، آیه ۱۴۳)

از نظر شهید مطهری این تعبیر، تعبیر بسیار عجیب و فوق العاده است که جامعه اسلامی را از جهالت تند روی ها و از جمود (کندروی ها) نجات می بخشد. (مطهری، ص ۶)

آیت الله مکارم شیرازی در تفسیر امه وسطا، کلمه «وسط» را به معنای حد متوسط در میان دو چیز معنی می فرماید و این تعبیر را درباره امت اسلامی، تعبیر جالبی می داند. تعبیر به حد وسط را مشخصه امت اسلامی می داند زیرا کسانی که در خط میانه قرار دارند میتوانند تمام خطوط انحرافی را در چپ و راست ببینند.

از نظر ایشان امتی شاهد حقیقت و طلایه دار حق است که شاخصه های بازشناسی حق از باطل را داشته باشد، که همان اعتدال و امت وسط بودن اسلام است؛ امتی که میتواند از هر نظر الگو باشد.

خداوند در آیه ۲۶ و ۲۷ سوره اسراء اسراف گران را برادران شیاطین معرفی می نماید و سپس در ادامه می فرماید: شیطان در برابر پرورگارش بسیار ناسپاس بود. پس اینگونه نتیجه گرفته می شود که ناسپاسی و کفران نعمت عامل خروج از اعتدال و روی آوردن به اسراف می شود .

ظلم به خویشان

یکی از ویژگیهای افراد غیر متعادل، ظلم به خویشان است . علی (علیه السلام) می فرماید : «علیک بالقصد فی الأمور فمن عدل عن القصد جار و من اخذ به عدل » بر تو است میانه روی در تمام مسائل ، پس هر کس از آن عدول کند ظلم نموده است و هر کس به آن ملتزم شود به عدالت رفتار نموده است. (غرر الحکم و دررالکلم ، حدیث ۸۰۶۶)

فساد

خروج از دایره اعتدال و اسراف با سنت های حاکم خداوند در جهان مخالف است زیرا خروج از حالت اعتدال موجب فساد در زمینه های گوناگون می شود . (شعراء/۱۵۲)

نتیجه گیری

قرآن، امت اسلامی را امت وسط نامیده است و بهترین امور آن است که به اعتدال باشد، رعایت اعتدال و میانه روی به حکم عقل و تاکید شرع مقدس است، اسراف افراط و تفریط، تبذیر و خساست ناشی از جهل و نادانی، مخالفت با خداوند، پیروی از هوی و هوس و ظلم بر خویشان است.

انسان با شناخت ابعاد اعتدال و مصادیق اسراف در مسیر اعتدال قرار میگیرد و باعث می شود در مرحله عمل همیشه و همه جا در همه جوانب زندگی باید میانه رو و معتدل باشد که در روایات اسلامی نیز بدان توصیه شده است.

اعتدال و میانه روی در جامعه، موجبات یک زندگی سالم و پر نشاط را فراهم آورده انسان را در مسیر سعادت و کمال واقعی قرار میدهد و دسیسه های دشمنان را خنثی مینماید و از طرف دیگر، خروج از آن، منجر به انحطاط و نابودی فرد و جامعه خواهد شد.

چه زیبا رسول گرامی اسلام (صلی الله علیه و آله) مسیر تعادل را مشخص مینماید با این بیان که می فرماید: «الا إن لكل عبادة شرة، ثم قصير إلى فتره؛ فمن صارت شرة عبادة سنتی فقد اهتدی، و من خالف سنتی فقد ضل و كان عمله في تباب، أما إني أصلي و أنا، و أصوم و أفطر و أضحك و أبكي؛ فمن رغب عن منهاجی و سنتی فليس مني: آگاه باشید، هر عبادتی را جوش و خروشی است که سرانجامش فروکش می کند. پس هر کس جوش و خروش عبادتش به سنت آرام گیرد هدایت شده و هر که با سنت من مخالفت ورزد، گمراه شده است و عملش بر باد رفته است. بدانید که من نماز می خوانم، می خوابم، روزه می گیرم، افطار می کنم، می خندم و گریه میکنم پس هر کس به روش و سنت من پشت کند از من نیست.

منابع و ماخذ

*قرآن کریم

*نهج البلاغه

برخوردار فرید ، شاکر (۱۳۸۷) آداب الطلاب (چاپ دوم) ، موسسه ی انتشاراتی لاهوت .

بیستونی ، محمد (۱۳۸۸) لغت شناسی قرآن کریم ، تهران: انتشارات بیان جوان

تبریزی محمد حسین (۱۳۸۷)، فرهنگ فارسی به فارسی چاپ اول تهران: نشر فراسو گستر .

حسینی دشتی، مصطفی (۱۳۷۹) معارف و معاریف (چاپ سوم) ، ج ۲ و ۳ و ۵ و ۶، تهران: موسسه

فرهنگی آرایه .

رحمتی شهرضا ، محمد (۱۳۸۵) گنجینه معارف (چاپ سوم) ، انتشارات صبح پیروزی .

طباطبائی ، محمد حسین (۱۳۸۶)، میزان ، ج ۱۳، تهران: دار الکتب اسلامیة

طبرسی نورالله پروا پیشگان در کلام امیرمومنان (علیه السلام)

طبرسی، نور الله مجمع البیان ، ج ۲۳

طریحی ، مجمع البحرين .

عمید ، حسن (۱۳۶۲)، فرهنگ فارسی عمید، تهران: انتشارات امیر کبیر

علاقه بندیان ، عباس (۱۳۸۳)، اتفاق (چاپ اول ، تهران: نشر سبحان

عبد الواحد تمیمی ابو الفتح : قاضی ناصح الدین ، غرر الحکم و درر الحکم، مرکز تحقیقات امام علی (علیه

السلام) .

فرجی، مجتبی (۱۳۸۰)، زندگی در آینه اعتدال، قم: بوستان کتاب ، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی

قرائتی، محسن (۱۳۸۶)، تفسیر نور، مرکز فرهنگی درسهایی از قرآن

کلینی رازی (۱۳۸۷)، اصول کافی، چاپ چهارم، ترجمه صادق حسن زاده، انتشارات قائم آل محمد (علیه

السلام)

کریمیان، علی (۱۳۸۵)، اعتدال، انتشارات کانون اندیشه جوان

کرمی فریدونی، علی (۱۳۸۴)، نهج الفصاحه، انتشارات حلم، چاپ نگین

محمدی ری شهری، محمد (۱۳۸۶)، میزان الحکمه، دارالحديث، چاپ هشتم

مطهری، مرتضی (۱۳۷۸)، اسلام و مقتضیات زمان، چاپ چهارم، انتشارات صدرا

مطهری، مرتضی (۱۳۷۸)، مجموعه آثار، چاپ نهم، انتشارات صدرا
مکارم شیرازی، ناصر و دیگران (۱۳۵۴)، تفسیر نمونه، ج ۴، تهران، انتشارات اسلامی
موسوی کاشمیری، مهدی (۱۳۷۷)، پژوهشی در اسراف، چاپ پنجم، قم، نشر دفتر تبلیغات اسلامی حوزه

علمیه

مصباح یزدی، نورالمبین

گروه پژوهشی فرهنگ پویا (۱۳۸۹)، توصیه های پزشکی عارفان، نشر عطر یاس
مرکز فرهنگ و معارف قرآن (۱۳۸۲)، دایره المعارف قرآن کریم، قم، بوستان کتاب

مفردات راغب

تفسیر عیاشی

